

تحلیل اقتصادی واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری

سید اکبر جوادی^{۱*}، لیلا عرب فشافویه^۲ و صادق خلیلیان^۳

*- نویسنده مسئول، استادیار، گروه مرتع‌داری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران

پست الکترونیک: sadynan@yahoo.com

۲- کارشناس ارشد رشته مرتع‌داری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران

۳- دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش: ۸۸/۰۶/۱۸

تاریخ دریافت: ۸۷/۱۱/۰۲

چکیده

هدف از تحقیق حاضر ارزیابی اثرهای واگذاری مراتع با استفاده از نظر مرتع‌داران و کارشناسان ذیربط است. این تحقیق از نوع کاربردی و به روش توصیفی-همبستگی انجام شده است. جمعیت مورد مطالعه شامل ۴۵ نفر از مرتع‌داران و ۳۲ نفر از کارشناسان مرتع بوده که همگی برای مطالعه انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای-اسنادی و میدانی استفاده شده است. به منظور تعیین روایی پرسشنامه، از نظرها و پیشنهادهای استادان، محققان و کارشناسان استفاده گردید. نتایج اعتبار پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرنباخ برای پرسشنامه مربوط به مرتع‌داران برابر ۰/۸۹ و برای پرسشنامه مربوط به کارشناسان برابر ۰/۹۱ گردید. نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن نشان داد که رابطه بین متغیرهای: سواد بهره‌برداران، آموزش بهره‌برداران، بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اعتبارات، بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع و بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، کاهش دام، قوانین کارآمد اجرایی و بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی با متغیر میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری مثبت شده است. نتایج حاصل از آزمون من وایت بیانگر آن است که بین دیدگاه کارشناسان و مرتع‌داران در خصوص میزان موفقیت در واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری اختلاف معنی‌داری وجود ندارد. نتایج رگرسیون چند متغیره نشان داد که متغیرهای بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، آموزش بهره‌برداران، بالابردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع و کاهش تعداد دام تأثیر مثبتی بر میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری داشته است.

واژه‌های کلیدی: مالکیت مراتع، طرح‌های مرتع‌داری، واگذاری مراتع.

مقدمه

اساسی در تأمین نیازهای جامعه در زمینه فرآورده‌های دارویی و پروتئینی دارند. یکی از مهمترین مباحث در زمینه مراتع، مدیریت و مالکیت مراتع می‌باشد که همواره دستخوش تغییر بوده و

مراتع در ابعاد مختلف زندگی بشر نقش حیاتی دارند. مراتع از طریق حفظ آب، خاک و هوا محیط‌زیست مساعدی را برای زندگی انسان فراهم می‌کنند و نقش

می‌زیسته‌اند را در حل مسائل اقتصادی و اجتماعی و تدوین نظام مدیریت و بهره‌برداری از آن منطقه بسیار مهم می‌داند. رضانی (۱۳۷۷) در تحقیق خود که در منطقه دشت تجن به انجام رسانده است، نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی رابطه تنگاتنگی با تخریب مراتع داشته و این ارتباط از همبستگی بالای برخی عوامل اقتصادی - اجتماعی با شاخص تشدید تخریب قابل استنباط است. سبحانی (۱۳۷۷) در زمینه رابطه بین تخریب مراتع و مسائل اقتصادی - اجتماعی بهره‌برداران مراتع در استان قزوین به این نتیجه رسید که متوسط درآمد خانوار، متوسط زمین برای خانوار، بعد خانوار و جمعیت و سامان عرفی هر روستا با تخریب مراتع روستا همخوانی دارد. دادرسی (۱۳۷۸) در " بررسی نقش مشارکت در حفظ، احیاء و بهره‌برداری از مراتع " اعتقاد دارد که با توجه به روند روزافزون تخریب مراتع و عوارض ناشی از آن گسترش نقش مشارکت مردم یکی از مؤثرترین و اقتصادی‌ترین روشها در جلوگیری از تخریب مراتع و بهره‌برداری اصولی از این منابع به شمار می‌آید. به مشارکت گرفتن مردم در اداره مراتع از جمله طرح‌هایی است که مورد توجه متولیان جنگلها و مراتع در کشور قرار گرفته است و نتایج حاصل از آن کاهش در روند تخریب منابع طبیعی را نشان می‌دهد.

Rice & Stuart (1967) در نتایج تحقیقات خود آورده‌اند که اگر می‌توانستیم اطلاعات بیشتری درباره موضوعات اجتماعی فراهم آوریم و نظامهای شاخص بهتری ابداع کنیم، آنگاه همه اینها به نحوی در فراگرد برنامه‌ریزی توسعه روستایی ادغام شده و سپس به بازده بهتری می‌انجامد. همچنین مهمترین شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی برای برنامه‌ریزیهای روستایی را

از روزگاران نخست در کشور ایران حکام و دولتها به خواست خود مدیریت‌های مختلف در مراتع اعمال نموده‌اند، شاید بتوان گفت تاکنون هیچ کدام از این طریقه‌های مدیریت، مطلوب صاحبان واقعی مراتع یعنی مرتع‌داران نبوده است و هم‌اکنون نیز این روند ادامه دارد. در حال حاضر برای اداره مراتع دولت درصدد برآمده است تا مراتع را در قالب طرح‌های مرتع‌داری به مدت ۳۰ سال و سپس تمدید آن به مرتع‌داران واگذار نماید که این نیز از نظر دامداران و کارشناسان مورد پسند نمی‌باشد. بنابراین گزینه دیگری تحت عنوان خصوصی‌سازی مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری مطرح می‌باشد. با توجه به موارد ذکر شده و نقش‌های بسیار با اهمیتی که برای مراتع وجود دارد، اصلاح و احیاء این منابع خدادادی از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد و تاکنون راههای بسیار زیادی برای اصلاح و احیاء مراتع پیشنهاد و به مورد اجرا گذاشته شده است. یکی از راههای اخیر برای اصلاح مراتع واگذاری مراتع در غالب طرح‌های مرتع‌داری به مرتع‌داران بوده است. هم‌اکنون پس از گذشت چندین سال از اجرای این طرح، ضروریست که میزان موفقیت این طرحها مورد بررسی قرار گیرد.

سلطانی (۱۳۷۳) در تحقیق خود با عنوان " نقش عوامل اقتصادی - اجتماعی در مدیریت بهره‌برداری از مراتع کشور " بیان نموده است که هرگونه راه حل پیشنهادی برای مراتع، بدون بررسی و شناخت عوامل اقتصادی و اجتماعی نمی‌تواند بقای این منابع حیاتی را تضمین نموده و یک سیستم بهره‌برداری پایدار را برقرار نماید و نهایتاً از تخریب مراتع بکاهد. مصداقی (۱۳۷۴) در کتاب " مرتع‌داری در ایران " بررسی سوابق تاریخی، جغرافیایی منطقه و شرح احوال اقوامی که در آن

۴- بررسی اثر واگذاری مراتع به بخش خصوصی در بهبود وضعیت درآمد مرتع‌داران ۵- بررسی و اولویت‌بندی دیدگاه کارشناسان و مرتع‌داران در خصوص عوامل مؤثر در بهره‌برداری بهینه از مراتع از دیدگاه اقتصادی و اجتماعی ۶- بررسی تأثیر عوامل مختلف بر میزان موفقیت در واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری.

مواد و روشها

گرمسار یکی از چهار شهرستان استان سمنان و در غرب این استان قرار دارد. گرمسار از شمال به فیروزکوه و دماوند، از شرق به سمنان از غرب به ورامین و قم و از جنوب به کاشان محدود می‌باشد و در جنوب شرقی تهران قرار دارد. فاصله گرمسار تا مرکز استان ۱۱۰ کیلومتر و همچنین فاصله این شهرستان تا تهران ۹۵ کیلومتر است. مساحت شهرستان گرمسار ۱۰۶۸۶ کیلومتر مربع و دارای ۳ شهر (گرمسار، ایوانکی و آرادان) می‌باشد و مرکز این شهرستان شهر گرمسار است.

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش توصیفی-همبستگی انجام شده است. تحقیق حاضر به شیوه اسنادی و میدانی انجام شده است. در روش میدانی از دو نوع پرسشنامه (با استفاده از طیف رتبه‌بندی) مربوط به کارشناسان و مرتع‌داران استفاده گردیده است. جامعه آماری مورد بررسی در این تحقیق شامل ۳۲ نفر از کارشناسان مرتع و ۴۵ نفر از مرتع‌داران شهرستان گرمسار می‌باشد. در این تحقیق با توجه به کم بودن جامعه آماری، نحوه تعیین حجم نمونه و روش نمونه‌گیری برای هر دو گروه کارشناسان و مرتع‌داران شهرستان گرمسار براساس سرشماری بوده است.

جمعیت، بهداشت، آموزش و پرورش فرهنگ، اشتغال و رفاه اجتماعی عنوان کرده است. Grandin(1987) در زمینه فرهنگ شبانی و مرتع‌داری در آفریقا بررسی نموده و به این نتیجه رسیده که تخریب مراتع در آفریقا می‌تواند بطور کامل در زمانهایی از سال به زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی وابسته باشد.

Wilcox(1988) در زمینه برخورد صرف قانونی با مشکلات موجود در زمینه مدیریت مراتع می‌گوید: وضع کردن تنها قوانین تنبیهی برای متخلفان یگانه راه جلوگیری از چرای بیش از حد در مرتع نبوده، بلکه بهره‌گیری از مطالعات اصولی تعیین روند تغییرات مراتع در یک دوره طولانی، مرتع‌دار را بهتر با تحولات مرتع آشنا می‌سازد و آنان را برای کاهش دام‌های خود در مرتع ترغیب می‌کند. Holt (1989) با انجام یک سری آزمایش‌های هماهنگ در زمینه مدیریت مرتع در کشور سومالی به این نتیجه رسیده است که جلب مشارکت‌های مردمی و توجه به خواسته‌های ساکنین هر منطقه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. Kula (1994) اعلام داشته است که روند روبه رشد فقر در جامعه سبب دستیابی کمتر به منابع اقتصادی پایدار و عدم استفاده از تکنولوژی مناسب می‌شود که این امر سبب بهره‌گیری از اراضی نامرغوب و همچنین روند رو به رشد تخریب و تبدیل مراتع می‌گردد. هدف کلی این تحقیق بررسی و تحلیل واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری در شهرستان گرمسار می‌باشد و اهداف اختصاصی آن شامل موارد زیر می‌باشد.

۱- بررسی ویژگیهای شخصی کارشناسان و مرتع‌داران شهرستان گرمسار ۲- تعیین مناسب بودن سطح واگذار شده مراتع به مرتع‌داران ۳- ارزیابی اثرهای واگذاری مراتع با استفاده از نظر مرتع‌داران و کارشناسان

سال بوده است و از نظر سطح تحصیلات بیشتر مرتع‌داران مورد مطالعه بی‌سواد یا کم‌سواد بوده‌اند و جنسیت آنان نیز مرد بوده است. همچنین متوسط سن کارشناسان مورد مطالعه برابر ۴۰ سال و بیشترین فراوانی آنان مربوط به طبقه سنی ۳۹ تا ۴۱ سال بوده است. جنسیت کارشناسان مورد مطالعه مرد بوده و از نظر سطح تحصیلات نیز ۷۵ درصد آنان دارای مدرک تحصیلی لیسانس، ۱۵/۵ درصد دارای مدرک تحصیلی فوق‌دیپلم و ۹/۵ درصد نیز دارای مدرک تحصیلی فوق‌لیسانس بوده‌اند. بنابراین بیشتر مرتع‌داران و کارشناسان معتقدند که عدم نظارت کافی توسط دولت و عدم ضمانت اجرایی طرح‌های مرتع‌داری از مهمترین ایرادهای وارده بر واگذاری مراتع در قالب طرح مرتع‌داری می‌باشد.

از نظر کارشناسان مؤثرترین عامل در بهره‌برداری بهینه از مراتع به‌ترتیب شامل: کاهش تعداد دام، سواد بهره‌برداران، مالکیت خصوصی مراتع، آموزش بهره‌برداران، مشارکت مردمی، قوانین کارآمد اجرایی، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق اعتبارات، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع، کاهش هرم قدرت سالمندان، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی و گسترش هرم قدرت سالمندان می‌باشد (جدول ۱).

به طوری که متغیر وابسته این تحقیق میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری بوده و متغیرهای مستقل تحقیق شامل: سواد بهره‌برداران، آموزش بهره‌برداران، کاهش دام، مشارکت مردمی، قوانین کارآمد اجرایی، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اعتبارات، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق کمک‌های جنبی بلاعوض، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام و بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری می‌باشد.

بنابراین به منظور تعیین روایی پرسشنامه، از نظرها و پیشنهادهای استادان گروه منابع طبیعی (علوم مرتع) و کارشناسان مراتع سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور استفاده گردید. اعتبار پرسشنامه‌های تهیه شده، از طریق آلفای کرنباخ برای پرسشنامه مربوط به مرتع‌داران برابر ۰/۸۹ و برای پرسشنامه مربوط به کارشناسان برابر ۰/۹۱ گردید که نشان‌دهنده اعتبار خوب آن می‌باشد. در این تحقیق از روش آمار توصیفی و استنباطی (ضریب همبستگی اسپیرمن، آزمون‌های من - وایت نی و رگرسیون چند متغیره) استفاده شده است.

نتایج

متوسط سن مرتع‌داران مورد مطالعه برابر ۴۴ سال و بیشترین فراوانی آنان مربوط به طبقه سنی ۴۶ تا ۵۰

جدول ۱- اولویت‌بندی دیدگاه کارشناسان در خصوص عوامل مؤثر در بهره‌برداری بهینه از مراتع از دیدگاه اقتصادی و اجتماعی

اولویت	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عوامل مؤثر در بهره‌برداری بهینه از مراتع
۱	۱/۰۸	۴/۰۳	۲۹	کاهش تعداد دام
۲	۱/۲۷	۳/۹۶	۳۱	سواد بهره‌برداران
۳	۱/۱۰	۳/۵۰	۳۰	مالکیت خصوصی مراتع
۴	۱/۱۰	۳/۵۰	۳۰	آموزش بهره‌برداران
۵	۱/۰۹	۳/۳۶	۳۰	مشارکت مردمی
۶	۰/۹۴	۳/۲۶	۳۰	قوانین کارآمد اجرایی
۷	۱/۱۲	۳/۲۰	۳۰	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری
۸	۱/۰۱	۳/۱۹	۳۱	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اعتبارات
۹	۰/۹۷	۳/۰۹	۳۱	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع
۱۰	۰/۷۵	۳/۰۶	۲۹	کاهش هرم قدرت سالمندان
۱۱	۱/۰۳	۳/۰۳	۳۰	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی
۱۲	۰/۹۱	۳/۰۳	۳۱	گسترش هرم قدرت سالمندان
۱۳	۰/۹۹	۲/۹۰	۳۰	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام
۱۴	۱/۰۹	۲/۹۰	۳۰	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق کمک‌های جنبی بلاعوض

جدول ۲- اولویت‌بندی دیدگاه مرتع‌داران در خصوص عوامل مؤثر در بهره‌برداری بهینه از مراتع از دیدگاه اقتصادی و اجتماعی

اولویت	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عوامل مؤثر در بهره‌برداری بهینه از مراتع
۱	۱/۰۹	۳/۷۲	۴۳	مالکیت خصوصی مراتع
۲	۱/۱۵	۳/۶۲	۴۳	سواد بهره‌برداران
۳	۱/۱۰	۳/۴۵	۴۴	آموزش بهره‌برداران
۴	۰/۹۰	۳/۴۵	۴۴	مشارکت مردمی
۵	۰/۹۲	۳/۲۵	۴۳	قوانین کارآمد اجرایی
۶	۱/۰۷	۳/۱۲	۴۱	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری
۷	۱/۲۳	۳/۱۱	۴۲	گسترش هرم قدرت سالمندان
۸	۰/۹۴	۳/۰۶	۴۴	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اعتبارات
۹	۰/۹۳	۳/۰۲	۴۳	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع
۱۰	۰/۹۳	۳/۰۰	۴۲	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام
۱۱	۱/۰۷	۲/۹۳	۴۳	کاهش دام
۱۲	۰/۹۹	۲/۸۸	۴۲	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق کمک‌های جنبی بلاعوض
۱۳	۱/۱۶	۲/۶۹	۴۳	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی
۱۴	۱/۲۳	۲/۰۰	۴۳	کاهش هرم قدرت سالمندان

مرتعداران و کارشناسان نشان داد که میزان موفقیت در زمینه خصوصی سازی مراتع در قالب طرح های مرتعداری در حد متوسط به بالا بوده است. به طوری که بیشتر مرتعداران و کارشناسان با طرح های مرتعداری موافق بوده اند ضمن اینکه بعضی از کارشناسان موافقت خود را مشروط اعلام کرده اند.

از این رو، نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن نشان داد که رابطه بین متغیرهای آموزش بهره برداران، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق اعتبارات، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع و بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری با متغیر میزان موفقیت در خصوصی سازی مراتع در قالب طرح های مرتعداری در سطح ۱ درصد خطا مثبت شده است. همچنین رابطه بین متغیرهای سواد بهره برداران، کاهش دام، قوانین کارآمد اجرایی و بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق طرح های تولیدی با متغیر میزان موفقیت در واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح های مرتعداری در سطح ۵ درصد خطا مثبت شده است. به عبارت دیگر، هر چه بکارگیری و استفاده از متغیرهای یاد شده بیشتر باشد در نتیجه میزان موفقیت در واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح های مرتعداری بیشتر خواهد شد. ضمن اینکه بین متغیرهای مشارکت مردمی، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام و بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق کمک های جنبی بلاعوض با متغیر میزان موفقیت در خصوصی سازی مراتع در قالب طرح های مرتعداری، رابطه معنی داری مشاهده نشده است

از نظر مرتعداران مؤثرترین عامل در بهره برداری بهینه از مراتع به ترتیب شامل: مالکیت خصوصی، سواد بهره برداران، آموزش بهره برداران، مشارکت مردمی، قوانین کارآمد اجرایی، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، گسترش هرم قدرت سالمندان، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام می باشد (جدول ۲).

درخصوص پیش بینی وضعیت آینده مراتع، بیشتر کارشناسان و مرتعداران وضعیت آینده مراتع منطقه را ضعیف پیش بینی کرده اند و نسبت به آن هشدار داده اند. مرتعداران و کارشناسان بهترین نوع استفاده از مراتع را بهره برداری خصوصی و فردی عنوان نموده اند. مرتعداران بهترین مالک برای مراتع را مالکیت و بهره برداری خصوصی عنوان نموده اند و این در حالی است که کارشناسان بهترین مالک مراتع را دولت و بهره بردار به صورت توأم ذکر کرده اند. به نظر می رسد هر دو دیدگاه قابل تأمل است، زیرا از یک طرف مالکیت خصوصی باعث ایجاد انگیزه در مرتعداران شده و از بهره برداری بیش از حد از مراتع می کاهد و باعث حفظ و احیاء مراتع می گردد و از طرف دیگر مالکیت توأم دولت و بهره بردار باعث می شود نظارت دولت بر مراتع به طور مستمر وجود داشته باشد و در صورت تخلف، پروانه چرا مرتعداران لغو گردد.

در خصوص میزان موفقیت در زمینه واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح های مرتعداری، نتایج بررسی دیدگاه

جدول ۳- نتایج حاصل از ضریب همبستگی اسپیرمن در مورد رابطه بین متغیرهای مستقل تحقیق با متغیر وابسته میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری

متغیرهای مستقل	r	p
سواد بهره‌برداران	۰/۴۰۵*	۰/۰۲۴
آموزش بهره‌برداران	۰/۶۹۲**	۰/۰۰۰
کاهش دام	۰/۴۰۱*	۰/۰۳۱
مشارکت مردمی	-۰/۰۸۵	۰/۶۵۷
قوانین کارآمد اجرایی	۰/۴۵۵*	۰/۰۱۱
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اعتبارات	۰/۴۶۶**	۰/۰۰۸
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق طرح‌های تولیدی	۰/۳۶۴*	۰/۰۴۸
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق کمک‌های جنبی بلا عوض	-۰/۲۷۹	۰/۱۳۶
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع	۰/۴۵۸**	۰/۰۱۰
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح نژاد و توسعه دام	۰/۳۱۵	۰/۰۹۰
بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۶۵۱**	۰/۰۰۰

*** = ۱٪ خطا

** = ۵٪ خطا

محاسبات انجام شده نشان داد که متغیر مزبور بیشترین نقش را در موفقیت خصوصی‌سازی مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری داشته است. بنابراین با مشاهده ضریب تعیین در جدول ۲ می‌توان اظهار نمود که متغیر بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری به تنهایی حدود ۵۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته میزان موفقیت در خصوصی‌سازی مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری را تبیین می‌کند. با توجه به ضرایب جدول ۳، معادله خط رگرسیون $Y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots$ در گام اول به صورت $Y = 0/67 x_{11} + 1/08$ و معادله استاندارد شده آن برابر: $Y = 0/72 X_{11}$ شده است.

گام دوم: در این مرحله پس از متغیر بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و

نتایج حاصل از آزمون من وایت بین دیدگاه کارشناسان و مرتعداران در خصوص میزان موفقیت در واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری ($sig = 0/224$ و $u = 568$) نشان می‌دهد که بین دیدگاه دو گروه در سطح ۵ درصد خطا، اختلاف معنی‌داری وجود ندارد، به عبارت دیگر نظر هر دو گروه در خصوص میزان موفقیت در خصوصی‌سازی مراتع یکسان بوده است.

نتایج حاصل از رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام نشان داد که به ترتیب چهار متغیر وارد معادله رگرسیون چند متغیره گردیدند که به شرح زیر به آنها پرداخته می‌شود:

گام اول: در این مرحله اولین متغیری که وارد معادله گردید متغیر x_{11} یعنی بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری بود. نتایج

به ضرایب جدول ۳، معادله خط رگرسیون چند متغیره در گام سوم به صورت $Y = 0/41x_{11} + 0/37x_2 + 0/32x_9 - 0/38$ و معادله استاندارد شده آن به صورت: $Y = 0/44x_{11} + 0/39x_2 + 0/31x_9$ شد.

گام چهارم: در این مرحله پس از ورود متغیرهای بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، آموزش بهره‌برداران و بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع، متغیر x_3 یعنی کاهش تعداد دام وارد معادله رگرسیون چند متغیره گردید، با مشاهده ضریب تعیین در جدول ۲ می‌توان اظهار کرد که حدود ۸۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته میزان موفقیت در خصوصی‌سازی مراتع مشترکاً ناشی از متغیرهای بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، آموزش بهره‌برداران، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع و متغیر کاهش تعداد دام می‌باشد. با توجه به ضرایب جدول ۳، معادله خط رگرسیون چند متغیره در گام چهارم به صورت: $Y = 0/32x_{11} + 0/31x_2 + 0/28x_3 - 0/935$ و معادله استاندارد شده آن به صورت: $Y = 0/38x_{11} + 0/32x_2 + 0/29x_9 + 0/28x_3$ شد.

دامداری، متغیر x_2 یعنی آموزش بهره‌برداران وارد معادله شد. براساس ضریب تعیین در جدول ۲، متغیرهای: بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری و متغیر آموزش بهره‌برداران به صورت مشترک حدود ۷۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته میزان موفقیت در خصوصی‌سازی مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری را تبیین می‌کنند. با توجه به ضرایب جدول ۳، معادله خط رگرسیون در گام دوم به صورت $Y = 0/49x_{11} + 0/48x_2 - 0/05$ و معادله استاندارد شده آن به صورت $Y = 0/52x_{11} + 0/50x_2$ شد.

گام سوم: در این مرحله پس از ورود متغیرهای بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری و آموزش بهره‌برداران، متغیر x_9 یعنی بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع وارد معادله رگرسیون چند متغیره گردید، با مشاهده ضریب تعیین در جدول ۲ می‌توان اظهار کرد که حدود ۷۷ درصد از تغییرات متغیر وابسته میزان موفقیت در خصوصی‌سازی مراتع مشترکاً ناشی از متغیرهای بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، آموزش بهره‌برداران و متغیر بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع می‌باشد. با توجه

جدول ۴ - خلاصه مراحل مختلف ورود متغیرهای مستقل بر میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع

در قالب طرح‌های مرتعداری

مراحل	متغیرها	R	R square	Adj R square	F	Sig
۱	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۷۲	۰/۵۲	۰/۵۰	۲۲/۳۸*	۰/۰۰۰
۲	آموزش بهره‌برداران	۰/۸۵	۰/۷۳	۰/۷۱	۲۶/۸۶*	۰/۰۰۰
۳	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع	۰/۹۰	۰/۸۱	۰/۷۷	۲۵/۶۸*	۰/۰۰۰
۴	کاهش تعداد دام	۰/۹۳	۰/۸۷	۰/۸۴	۲۸/۸۲*	۰/۰۰۰

*= معنی‌داری در سطح ۱٪ خطا

جدول ۵ - ضرایب متغیرهای وارد شده به معادله رگرسیون چند متغیره

مرحله	متغیر	B	Beta	T	Sig
اول	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۶۷۸	۰/۷۲۷	۴/۷۳	۰/۰۰۰
دوم	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۴۹۴	۰/۵۲۹	۴/۱۴	۰/۰۰۱
	آموزش بهره‌برداران	۰/۴۸۲	۰/۵۰۰	۳/۹۱	۰/۰۰۱
سوم	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۴۱۱	۰/۴۴۱	۳/۷۷	۰/۰۰۱
	آموزش بهره‌برداران	۰/۳۷۶	۰/۳۹۰	۳/۲۶	۰/۰۰۴
چهارم	بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع	۰/۳۲۸	۰/۳۱۵	۲/۶۱	۰/۰۱۸
	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری	۰/۳۲۵	۰/۳۸۴	۳/۳۴	۰/۰۰۴
	آموزش بهره‌برداران	۰/۳۱۴	۰/۳۲۵	۳/۱۳	۰/۰۰۶
	بالا بردن توان اقتصادی بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع	۰/۳۱۰	۰/۲۹۷	۲/۹۰	۰/۰۱۰
	کاهش تعداد دام	۰/۲۸۰	۰/۲۸۵	۲/۸۳	۰/۰۱۱

به طور کلی نتایج رگرسیون چند متغیره نشان داد که متغیرهای بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق تلفیق زراعت و دامداری، آموزش بهره‌برداران، بالا بردن توان اقتصادی خانوار بهره‌برداران از طریق اصلاح و احیاء مراتع و کاهش تعداد دام تأثیر مثبتی بر میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتع‌داری داشته‌اند و در مجموع متغیرهای یاد شده ۸۴٪ از عوامل مؤثر بر میزان موفقیت واگذاری مالکیت مراتع را تبیین می‌نمایند.

بحث

نتایج نشان می‌دهد که بیشتر مرتع‌داران مورد مطالعه بهترین نوع مالکیت برای مراتع را واگذاری قطعی عنوان نموده‌اند که طبعاً با این دیدگاه و در صورت واگذاری قطعی مراتع، عملیات اصلاحی در مراتع به‌نحو بهتری انجام خواهد شد و این در حالی است که کارشناسان بهترین نوع مالکیت را بصورت پروانه چرائی عنوان

نموده‌اند. البته این نوع مالکیت توان نظارتی دولت بر مراتع را گسترش داده و در صورت بروز تخلف نسبت به لغو پروانه چرا از سوی دولت اقدام خواهد شد. بررسیها نشان می‌دهد که نه کارشناسان و نه مرتع‌داران مالکیت به صورت واگذاری ۳۰ ساله را مناسب نمی‌دانند. نتایج حاصل از تحقیق رضانی (۱۳۷۷) نیز آن را مورد تأیید قرار داده است. بررسیها نشان می‌دهد که بیشتر مرتع‌داران معتقدند که واگذاری مراتع نمی‌تواند نقطه عطفی برای ایجاد اختلاف بین افراد مرتع‌دار باشد، ولی در صورت وجود اختلاف، این اختلاف بین افرادیست که به هر نحوی مالکیت دارند، ولی بیشتر کارشناسان معتقدند که واگذاری مراتع می‌تواند نقطه عطفی برای ایجاد اختلاف بین افراد مرتع‌دار باشد و در صورت وجود اختلاف، این اختلاف را ناشی از مشخص نبودن محدوده مراتع می‌دانند که البته این مشکل به هیئت‌های ممیزی برمی‌گردد. هیئت‌های ممیزی اصولاً مرتز دقیق مراتع را نامشخص می‌گذارند و در بیشتر موارد بسیاری از مراتع دارای همپوشانی

واگذار شده مراتع، کفاف زندگی مرتعدار را ندهد؛ زمینه‌های مناسب جهت تخریب مراتع را مهیا می‌سازد. بنابراین یکی از مواردی که با توجه به نظر بیشتر مرتعداران و کارشناسان می‌توان در نظر گرفت واگذاری و تقسیم مراتع به نسبت افراد خانوار و تعداد دام دامداران می‌باشد که این عامل با بررسی‌های رضوانی (۱۳۷۷) و سبحانی (۱۳۷۷) مطابقت دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که هم از دیدگاه مرتعداران و هم از دیدگاه کارشناسان، مراتع واگذار شده اصلاح نشده‌اند و هر دو گروه مهمترین علت آن را انجام ندادن وظایف توسط دریافت‌کنندگان مراتع برای اصلاح مراتع می‌دانند که البته با نظارت دقیق و کامل دولت می‌توان این مورد را مرتفع ساخت و علت دیگر عدم اصلاح مراتع، مشاع بودن آن عنوان شده است که با صدور پروانه جدا برای دامداران می‌توان این عامل را نیز تعدیل نمود. بررسی نظرات مرتعداران و کارشناسان بیانگر آن است که برنامه خاصی برای دام‌های اضافه در طرح مرتعداری پیش‌بینی نشده است که لازم است تحقیقات گسترده‌ای در خصوص نحوه خروج دام مازاد از مراتع صورت گیرد.

از این رو، بیشتر مرتعداران مورد مطالعه عدم تأمین تمامی اعتبار طرح از سوی دولت را یکی از دلایل انجام ندادن وظایف دریافت‌کنندگان مراتع در قبال اصلاح مراتع می‌دانند، ولی کارشناسان معتقدند که عدم تأمین تمامی اعتبار طرح از سوی دولت دلیل اصلی انجام ندادن وظایف دریافت‌کنندگان مراتع در قبال اصلاح مراتع نمی‌باشد. دامداران مورد مطالعه اظهار داشته‌اند که درآمد مرتعداران بعد از واگذاری مراتع به طور مداوم افزایش داشته است و مهمترین دلیل افزایش درآمد را انجام اقدامات اصلاحی و افزایش تولید علوفه عنوان نموده‌اند؛

می‌باشند. این تداخل مرزها باعث ورود دامداران مجاز به عرصه‌های یکدیگر شده و در نتیجه عاملی در جهت اختلاف بین آنها خواهد شد.

بنابراین بیشتر مرتعداران مورد مطالعه معتقدند که طرح واگذاری مراتع توانسته است این ایده را به مرتعداران القاء کند که خود را مالک مراتع بدانند، در صورتی که بیشتر کارشناسان عنوان داشته‌اند که طرح واگذاری مراتع نتوانسته است این ایده را به مرتعداران القاء کند که خود را مالک مراتع بدانند. (تا جایی که نتایج حاصل از تحقیق شاه ولی (۱۳۷۹) و سلطانی (۱۳۷۳) مؤید آن می‌باشد). بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیشتر مرتعداران و کارشناسان اظهار داشته‌اند که مراتع هم به افراد واقعی و هم به افرادی که مرتعدار واقعی نبوده‌اند واگذار شده است. مرتعداران معتقدند که درصد ناچیزی از مراتع به مرتعداران واقعی واگذار شده است، این در حالی است که حدود یک سوم کارشناسان معتقدند که مراتع به افرادی واگذار شده که مرتعدار واقعی بوده‌اند. به نظر بیشتر مرتعداران و کارشناسان، مرتعداران غیر واقعی از طریق رابطه توانسته‌اند مراتع دریافت نمایند. به نظر می‌رسد چرایی این کار را نیز باید در گروه‌های ممیزی و صدور پروانه چرا جستجو کرد. از آنجا که برخی از افرادی که در گروه‌های صدور پروانه چرا عضویت دارند ممکن است روابط را بر ضوابط ترجیح دهند، بنابراین بر ضرورت بکارگیری افراد متخصص و متعهد و اهمیت کارگروه‌های ممیزی تأکید می‌گردد.

نتایج نظرات کارشناسان و دامداران نشان می‌دهد که سطوح مراتع واگذار شده به هر دامدار کفاف زندگی را نمی‌دهد و حداکثر می‌تواند درصد ناچیزی از هزینه زندگی آنها را تأمین نماید. باید توجه داشت چنانچه سطح

- مرتعداران و دامداران، انتشارات سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری، تهران.
- رضانی، م. ۱۳۷۷. بررسی نقش عوامل اقتصادی - اجتماعی در تخریب مراتع دشت تجن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- سبحانی، الف. ۱۳۷۷. بررسی رابطه بین تخریب مراتع و مسائل اقتصادی و اجتماعی آبخیز آلوک قزوین، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- سلطانی، غ. ۱۳۷۳. نقش عوامل اقتصادی - اجتماعی در مدیریت بهره‌برداری از مراتع کشور، مجموعه مقالات اولین سمینار ملی مرتع و مرتعداری در ایران، دانشگاه صنعتی اصفهان.
- شاه ولی، م. ۱۳۷۹. بسترسازی برای مشارکت در توسعه و حفاظت منابع طبیعی، انتشارات مؤسسه توسعه روستایی.
- مصدقی، م. ۱۳۷۴. مرتعداری در ایران، چاپ دوم، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- Grandin, BE.9 (1987). Pastoral culture and range management, recent lesson from mausiland / ILCA-13 bulltion International Livestok - center - for africa; NO. 2897-13.
- Holt, R.M. 1989. Development program in central Somalia (1985 -1988). Mogadishu, Somalia, central rangelands development project. Ministry of livestock, Forestry and Range.
- Kula, E. 1994. Economics of natural resources environment and policies, Second edition, Chapman & Hall, London, ISBN 0412576-4060.
- Rice; A. Stuart; 1967. Social accounting and statistics for the great society; Public and Ministration Review. June; P .173.
- Wilcox, D.G. 1988. Fair use and Fair go, Australian Rangeland Journal, VOI. 10 .NO. 2, P.P76-81.

لازم به توضیح است که یکی از مواردی که در طرح‌های مرتعداری در نظر گرفته شده است منطقه‌ای جهت کشت علوفه بوده تا انگیزه‌ای برای اجرای طرح باشد. این عامل به دلیل عدم نظارت دستگاههای اجرایی باعث تخریب مراتع شده است، زیرا بیشتر مرتعداران پا را فراتر نهاده و منطقه بسیار وسیعتری را زیر کشت علوفه برده‌اند. این در حالیست که کارشناسان عنوان داشته‌اند که درآمد مرتعداران بعد از واگذاری در کوتاه‌مدت افزایش داشته است که این افزایش درآمد ناشی از تجاوز مرتعداران به زمینهای اطراف منطقه برای کشت علوفه بوده است که با مطالعات انجام شده توسط سلطانی (۱۳۷۳)، سبحانی (۱۳۷۷) رضانی (۱۳۷۷) و کامرانی (۱۳۸۰) که رابطه بین میزان درآمد و بهبود مدیریت مراتع را مثبت دانسته‌اند، مطابقت دارد.

منابع مورد استفاده

- دادرسی، الف. ۱۳۷۸. بررسی نقش مشارکت در حفظ، احیاء و بهره‌برداری از مراتع (مراتع روستای خرسف در سبزوار)، سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور، وزارت جهاد کشاورزی.
- دفتر فنی مرتع سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور. ۱۳۷۲. طرح‌های مرتعداری و روند تهیه، واگذاری و اجرای آن به

Economical analysis of rangeland dedication on range management plans

Javadi, S.A.^{1*}, Arab Fashafooyeh, L.² and Khalilian, S.³

1*- Corresponding Author, Assistant Professor, Islamic Azad university, science and research unit, Tehran, Iran,
Email: sadynan@yahoo.com

2- MSc, In range management, Islamic Azad university, science and research unit, Tehran, Iran.

3- Associate Professor, college of Agriculture, Tarbiat Modares university, Tehran, Iran

Received:21.01.2009

Accepted:09.09.2009

Abstract

This study was conducted to assess the effect of rangeland dedication. The research population included all the rangeland owners (N=45) and all the pasture experts (N=32). Moreover, data was gathered through two main methods, i.e. library, documentary and field methods. The viewpoints and suggestions of professors, researchers and experts were used for the purpose of determining the validity of questionnaire. Based on Kerenbakh Alpha Coefficient, the results of questionnaire reliability was determined 0.89 and 0.91 for the questions relating to pasture owners and experts, respectively. The result of Spearman correlative coefficient indicated that the relation between the variables of: beneficiary literacy, beneficiary training, improving economic capability of beneficiary family through granting credits, improving economic capability of beneficiary family through breeding and reclamation of pastures, and improving economic capability of exploiters' family through combination of cultivation and animal husbandry, decreasing livestock, executive effective regulations, and improving economic capability of exploiters' family through productive plans with variable of level of success in rangeland privatization in the form of pasture management plans is positive. The results gained from Man - Whitney examination indicate that there is no meaningful difference between the viewpoint of experts and pasture owners concerning the level of success in rangeland privatization in the form of pasture management plans and both groups have similar opinion. The results gained from multivariable regression in stepwise method show that the variables of improving economic capability of beneficiary capability had have positive effect on level of success in rangeland privatization in the form of pasture management plans by combination of cultivation and animal husbandry, beneficiary training, improving economic capability of exploiters' family through pastures breeding and reclamation and decreasing the number of livestock.

Key Words: range ownership, range management plans, rangeland dedication.